

Ondanks de oppervlakkige behandeling van een aantal onderwerpen en het veelal ontbreken van de ideeënhistorische achtergrond blijft er, laat daar geen misverstand over bestaan, genoeg te genieten in dit boek. Perponcher is voor een tijd aan de vergetelheid ontrukkt en zal voortaan kunnen figureren in algemene beschouwingen over de Nederlandse Verlichting, waar hij een typische representant van was. Of hij, zoals de auteur in zijn laatste alinea suggereert, tot de erflaters van de Nederlandse beschaving moet worden gerekend mag echter, ook na deze studie, ernstig worden betwijfeld.

W. R. E. Velema

B. P. M. Dongelmans, *Johannes Immerzeel Junior (1776-1841). Het bedrijf van een uitgever-boekhandelaar in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1992; Amstelveen: Uitgeverij Ernst & Co., 1992, 499 blz., f60,-, ISBN 90 73707 04 8).

De schrijver van deze Amsterdamse dissertatie wil door een aantal aspecten van het leven en bedrijf van Johannes Immerzeel te belichten dieper ingaan op het functioneren van een negentiende-eeuwse uitgever en zo een bijdrage leveren tot de geschiedenis van boekhandel en uitgeverij in de eerste helft van de negentiende eeuw. De studie sluit aan bij een recente ontwikkeling in deze tak van geschiedschrijving, namelijk de bestudering van het boek binnen de cultuur waarin het ontstaat en waarop het op zijn beurt weer invloed uitoefent. Het boek is in deze optiek een ideeëndrager en functioneert in die hoedanigheid binnen de maatschappij waarin het verschijnt. Daarnaast is het boek als koopwaar onderhevig aan wetten van vraag en aanbod. De markt bepaalt in feite de wijze van produktie en distributie. De uitgever-boekverkoper is op deze markt de centrale figuur waarin een reeks van intellectuele, industriële en commerciële circuits samenkomen.

De man waarover het in dit boek gaat, uitgever-boekhandelaar Johannes Immerzeel Junior, was een toonaangevende figuur in het culturele en literaire leven van de vorige eeuw. Arbeidzaam, zakelijk, vasthoudend en niet bang om initiatieven te nemen en nieuwe wegen in te slaan. Er was moed voor nodig om in 1807 een vaste en goed betaalde ambtelijke positie bij het departement van binnenlandse zaken op te geven en zich volledig op het boek toe te leggen.

Het eerste hoofdstuk biedt een biografische schets van de in Dordrecht geboren Immerzeel. We zien hem als ambtenaar naar Den Haag trekken, vervolgens naar Amsterdam en Rotterdam en daarna terug naar Den Haag (1826) en Amsterdam (1832). De volgende hoofdstukken handelen over Immerzeel als zelfstandig ondernemer, handelscontacten en leveranties, produktie en distributie, fondsvorming, en de opvolging. De uitgebreide bijlagen worden voor het grootste deel in beslag genomen door een minutieuze beschrijving van de fondslĳst van Immerzeel.

De schrijver heeft zich tot zijn spijt moeten beperken. Niet alle facetten die in theorie te onderscheiden zijn binnen wat Robert Darnton het 'communicatie-circuit' noemt, konden in het onderzoek worden betrokken. Dit door grote hiaten in Immerzeels boekhoudkundige en persoonlijke bescheiden en door het ontbreken op veel punten van de noodzakelijke voorkennis. Hierdoor wordt het niet duidelijk of ontwikkelingen bij Immerzeel uniek waren of dat ze ook bij andere uitgevers voorkwamen. Een voorbeeld: het zogenaamde 'intekenen' op uitgaven nam bij Immerzeel na 1815 een grote vlucht. Droeg deze toename een meer algemeen karakter of heeft Immerzeel in dit opzicht de toon gezet? Tussen haakjes: een nadere analyse van prosopografische gegevens die intekelijsten bieden kan ons inzicht in de categorieën afnemers

vergroten. Want ook hier moet de vraag onbeantwoord blijven bij welke kopers de goedkope klein-octavo edities, met welke uitgaven Immerzeel een ongeschreven wet over de verschijningsvorm van poëzie heeft doorbroken, terecht zijn gekomen.

Deze opmerkingen laten onverlet dat wij dankbaar mogen zijn voor de vele zaken die wel uit de doeken konden worden gedaan, als het scherper stellen van het beeld van de produktie en distributie van boeken, de uitvoerige beschrijving van het faillissement van Immerzeel uit 1811, de relaties met letterkundigen en collega's, en de aard en samenstelling van de 425 nummers tellende fondslijst.

H. Boels

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

G. Duby, M. Perrot, ed., *Geschiedenis van de vrouw*, III, *Van renaissance tot de moderne tijd*, A.Farge.N.Zemon Davis, ed. (Amsterdam: Agon, 1992, x + 481 blz. f75,-, ISBN 905157 126 7); G. Duby, M. Perrot, ed., *Geschiedenis van de vrouw*, IV, *De negentiende eeuw*, G. Fraisse, M. Perrot, ed. (Amsterdam: Agon, 1993, x + 531 blz., f75,-, ISBN 905157 127 5 geb.); G. Duby, M. Perrot, ed., *Geschiedenis van de vrouw*, V, *De twintigste eeuw*, F. Thébaud, ed. (Amsterdam: Agon, 1993, x + 627 blz., f85,-, ISBN 90 5157 128 3).

Dankzij dit vijfdelige werk beschikken we nu over een toegankelijk handboek over de geschiedenis van vrouwen in de westerse wereld van de oudheid tot nu. Een Italiaans initiatief om de resultaten van twintig jaar vrouwengeschiedenis te bundelen resulteerde in een Frans project en een multinationale uitvoering. Niet alleen zijn de zeventig, veelal zeer bekende auteurs, uit vele landen afkomstig, de boeken zijn in tal van talen vertaald, de vertalingen bovendien voorzien van een *state of the art* in het betreffende land (waarover voorzover het Nederland en België betreft dadelijk meer).

De opzet sluit aan bij ontwikkelingen in de geschiedwetenschap in het algemeen en vrouwen-geschiedenis in het bijzonder. Zowel aan de feitelijke posities van vrouwen (gezin, cultuur, maatschappij, lichaam en sexualiteit) als aan het debat over sekse, representaties van vrouwen/het vrouwelijke in relatie tot mannen/het mannelijke is aandacht besteed. Daarmee zijn zeer informatieve en veelzijdige bundels ontstaan, handelend over zowel politiek als literatuur en filosofie. Ze vormen inderdaad, zoals Duby en Perrot hoopten, een tussentijdse balans van historische debatten, een werkinstrument en geheugenopfrisser en bieden daarbij leesplezier (behalve wanneer dat vergald wordt door teveel onvoltooid tegenwoordige tijd).

Uiteraard is er kritiek mogelijk: er is sprake van een Franse dominantie in de artikelen. De opzet is westers, of liever gezegd West-Europees. Vrouwen in de Verenigde Staten komen in de negentiende eeuw in beeld, die uit de Sovjet Unie pas in de twintigste. Voor gekleurde vrouwen in Europa of de VS is geen aandacht. Waarom heeft de Nederlandse uitgever de oorspronkelijke titel niet aangehouden: *Geschiedenis van de vrouwen in het westen?* *Geschiedenis van de vrouw* impliceert een niet bestaande homogeniteit van vrouwen en een mondiale benadering.

Is hier sprake van herschrijving van de geschiedenis door middel van vrouwengeschiedenis zoals deze (sub)discipline soms claimt? Mijns inziens niet: de gebruikelijke periodisering is bijvoorbeeld aangehouden, ook omdat deze voor de West-Europese vrouwengeschiedenis relevant blijkt. Geen sprake dus van herschrijving, echter wel van inschrijving van vrouwen in de geschiedwetenschap, van aanvulling en zichtbaarmaking. Dat heeft een verlegging van de aandacht van het politieke naar het sociale en culturele, het medische en fysieke tot gevolg. Het